

LA TELEVISIÓ, TÉ SOLUCIÓ?

Marcelo Colussi

21-10-2006

www.rebellion.org

Els mass-media han anat creixent fins a convertir-se en una espècie de nou medi ambient creant una inversió que fa que per a moltes persones ja no hi hagi una altra realitat rellevant que la que produeix la televisió.

Alexis del Pozo

Una arma poderosíssima

La televisió és un dels invents que més ha influït en la història de la humanitat. La seva importància és tan gran -desproporcionadament gran, podríem dir- perquè influeix en els mateixos ciments de la civilització: és l'expressió màxima dels mitjans massius de comunicació, per tant és part medul·lar de la cultura. Ho és, de fet, en una forma cada cop més omnipresent, més dominadora. Sense temor a equivocar-nos podem dir que el segle XXI serà el segle de la cultura de la imatge, de la pantalla, cultura que ja es va entronitzar en les passades dècades del segle XX i que, tal com es veuen les coses, sembla aferrar-se cada cop amb més força sense possibilitat de retrocés. El "no pensi, miri la pantalla!" sembla haver arribat per quedar-se.

Quan la televisió es va massificar també es va iniciar el debat sobre si, per fi, aquest mitjà encarnaria el somni de l'educació a l'abast de tota la població, informació veraç i objectiva sobre la realitat mundial, cultura per a tots, programes de debat, aportació a les ciències i a les arts. Però amb diverses dècades de desenvolupament ja sembla que cap d'aquests ideals s'ha realitzat (potser a través de cap mitjà, però amb la televisió menys encara), no sols perquè a la major part de la població no li interessin aquest tipus d'inquietuds - seria un tant superficial presentar-ho així- sinó fonamentalment perquè als qui fan televisió -o més encara: els qui la dirigeixen- sembla importar-los menys que a ningú. Com va dir Pablo Milanés: "el mal gust està de moda". I aquí es produeix un cercle viciós: la gent consumeix escombraries mediàtiques perquè li donen això, o és difícil (impossible) produir quelcom massiu durant 24 hores al dia durant 365 dies l'any amb alts nivells de qualitat?

A mesura que passa el temps la televisió és més criticada, però al mateix temps més consumida. Pràcticament des de la seva aparició mateixa no fou un mitjà informatiu i educatiu, sinó que es constituí en objecte d'entreteniment per acabar sent el centre de tota llar moderna. De la mateixa manera que no es pensa dues vegades si es compra una cuina o un llit quan una parella de recent casats estrena residència o quan un jove s'independitza, tampoc es pot deixar de pensar en comprar un televisor. Aquest objecte s'ha convertit en una part essencial de la vida de tots els éssers humans, rics i pobres, urbans o rurals,

homes o dones, joves o adults. Es calcula que actualment estan funcionant no menys de 2.000 milions d'aparells televisius, i la tendència és seguir creixent.

La televisió constitueix un món virtual molt especial. La força de les imatges fa que sovint rebin un estatus de realitat superior a la mateixa realitat. En les modernes societats massificades, aglomerant-se enormes quantitats d'éssers humans però estant paradoxalment molt separats uns dels altres a causa dels patrons d'individualisme i consumisme hedonista que el capitalisme ha imposat, al mirar totes aquestes persones les mateixes imatges de forma simultània, la televisió aconsegueix ser el referent més potent de validació i estandarització de la realitat. El punt de partida per entendre això és la dificultat que el sistema nerviós en el seu conjunt té per distingir les imatges de la realitat de les imatges virtuals o de representació de la realitat. Per això plorem veient una pel·lícula de ficció o ens emocionem amb els anuncis de begudes. El cervell ha anat evolucionant en els organismes més complexos, inclosa l'espècie humana, basant-se en la credulitat del que veu. Tothom sap que afegir una imatge a una notícia qualsevol li confereix un caràcter de més veracitat. Les informacions icòniques produeixen en el cervell la sensació de ser quelcom intrínsecament creïble. Durant l'evolució no ha estat necessari desenvolupar la capacitat de discriminar les imatges virtuals de les reals, ja que les primeres no existien o eren poc rellevants (miratges, reflexes a l'aigua). L'aparició de la realitat virtual va canviar en molt bona mesura la història humana.

La memòria encara té més dificultats per a distingir la procedència de les imatges mentals que posseeix. D'on em ve la idea que tinc de la neu vivint al tròpic, de la meva experiència o de les pel·lícules que he vist? I la idea de l'Edat Mitjana, de la meva imaginació, dels textos que he llegit o de les imatges que he vist? I la idea d'un sindicalista? La dels indígenes? I la de la guerra? Com arribem als conceptes dels "bons" i els "dolents"? (els primers, sempre blancs; els segons: negres, indis, musulmans). Ho repetim: la televisió influeix més sobre la humanitat que tot l'arsenal nuclear. La televisió crea la realitat cultural en la que ens desenvolupem, avui en dia amb més força que la família, les esglésies o l'escola formal. Segons apreciacions de la UNESCO, en molt poques generacions més el pes de la cultura virtual haurà desallotjat la importància de l'escola tradicional.

La dificultat per distingir entre imatges reals i virtuals, juntament amb l'aïllament social i la quantitat de temps dedicat a veure la televisió (en promig: dues hores diàries un adult i quatre hores i mitja un nen) esborra les fronteres entre realitat i ficció i inverteix el referent per a conèixer qui som, com és la realitat i quin és el món desitjable. Per suposat, als cercles que disposen del poder això els ve com anell al dit. Per això, segurament, el creixement exponencial de la televisió com pocs, o cap altre avenç científic del segle XX.

Per mantenir l'atenció, el negoci televisiu transforma tot el que tracta en espectacle. El discurs polític, el coneixement, el conflicte, el temor, la mort, la guerra, el sexe, la destrucció passen a ser fonamentalment espectacle, comèdia. L'espectador és acostumat a veure el món sense actuar sobre ell. Al separar la informació de l'execució, al contemplar un món mosaic en el que no

es perceben les relacions, es crea un estat d'atordiment, indefensió i ensopiment en el que creix amb facilitat la paràlisi social.

Com a tecnologia d'implantació d'imatges en el sistema nerviós central, la televisió permet parlar directament a l'interior de la subjectivitat de milions de persones i dipositar en ella imatges (que difícilment es poden modificar) capaces d'aconseguir que la gent faci el que d'altra manera mai hagués pensat fer. (No oblidem la llei de Galbraith: "es publicita el que no es necessita"). Com aconseguir suprimir les nombroses maneres diferents de menjar que hi havia en els diversos territoris i cultures i substituir-les (en una tercera part del planeta) per unes hamburgueses de Mc Donald's o un vas de Coca-cola? Sols una tecnologia com la televisió és capaç d'aconseguir-ho amb l'eficàcia mostrada en l'escàs marge de poques generacions, coses que no aconseguí cap església ni cap partit polític. Tot i que la televisió es va inventar als anys 20 del segle passat, es va desenvolupar com a tecnologia d'implantació massiva d'imatges coincidint amb el període de major bonança i acumulació capitalista després de la segona guerra mundial, liderada per la gran potència hegemònica: Estats Units.

En aquests moments és, sobretot, dues coses: 1) vehicle dels grans capitals per la promoció dels seus productes, i 2) arma ideològica de control social implementada pels grans factors de poder. Secundàriament existeixen altres possibilitats com a mitjà educatiu. El socialisme real o les propostes alternatives per a construir un altre tipus de televisió, de moment no han aconseguit torçar gaire aquest rumb. Art, definitiva no és -això està fora de discussió-.

En termes generals es pot dir que la televisió, a tot arreu del món, ofereix: 1) primerament entreteniment carrincló, barat, de molt poca profunditat estètica (aquí pot posar-s'hi la majoria de la programació, des d'esports a telesèries, sèries estandaritzades o "reality shows", musicals o dibuixos animats, preparats cadascun segons el públic-objectiu buscat); 2) informació, la major part de les vegades tendenciosa, fent de la manipulació de la notícia un altre entreteniment més; 3) sols en un percentatge infinitament menor: materials educatius per a la reflexió, programes culturals o científics, art. En tots, sens dubte, hi ha una forta càrrega ideològica, en general major que la qualitat estètica.

La última raó de la televisió és vendre publicitat; dit en altres termes: obtenir beneficis monetaris, i la raó última d'acumular beneficis monetaris és concentrar poder. El "rating", la medició de la teleaudiència va passar a ser l'element que guia totes les programacions. Com algú va dir mordaçment: "els programes són una excusa per presentar publicitat".

Avui en dia, ja amb diverses dècades de desenvolupament, les televisions més importants del món són propietat de les 100 companyies més grans, que a la vegada són les que més s'anuncien a la televisió. La ABC és propietat de Disney Corporation, la NBC de General Electric, la CBS de Westinghouse, Antena 3 de Telefónica. CNN és una súper empresa que cotitza a borsa movent fortunes. Les cadenes públiques o es privatitzen o es mimetitzen amb les privades i en qualsevol cas els qui les financen, en bona part, són les mateixes companyies. En l'actualitat existeixen uns conglomerats industrial-

financer-meidàtic-polítics (vegi's el cas del magnat Berlusconi a Itàlia, Slim a Mèxic -l'home més ric de Llatinoamèrica-) en els que resulta molt difícil saber qui controla a qui, la política a les finances o els mitjans de comunicació a ambdues, doncs són tot un o cap allà s'encaminen. En aquest moment s'estan establint contactes per una aliança entre News Corporation, Microsoft i General Motors. Com digué intel·ligentment algú: "la premsa deixà de ser el quart poder. Ara ha pujat de categoria... I molt!". Els moderns mitjans massius de comunicació, i la televisió principalment, marquen l'agenda del món. El món és el que la televisió mostra.

La cultura audiovisual que aquest entramat del poder ha anat creant inverteix l'evolució d'allò sensible a allò intel·ligible, altera la relació entre entendre i veure empobrint així la comprensió del món, atrofiant la capacitat d'abstracció, i per tant, d'actuar sobre la realitat. La humanitat no és més tonta des de que veu televisió, sens dubte; però és més manejable, tremendament més manejable, més manipulable. I el pitjor de tot, sense que se n'adoni.

El vídeo-dependent termini mig -és a dir: cada cop més gent al planeta- té menys sentit crític que qui no depèn quasi exclusivament de les imatges com a font de coneixement, de qui llegeix i pensa. Segons un estudi de l'enquestadora Gallup, el 85% del que un adult mitjà urbà, no important la classe social, "pensa" avui en dia, prové de missatges consumits a la televisió. I no podem deixar d'afegir que el 80% dels missatges audiovisuals que recorre el planeta es genera a Estats Units. Gran negoci, per cert; i gran manipulació dels caps.

És molt menor l'esforç de veure que el de llegir. Pensem com és deixar-se dur per imatges: se succeeixen unes a altres, l'ordre està fixat, es tracta fragmentàriament cada tema i no hi ha espai per a reflexionar (és a dir: per donar-li voltes a l'assumpte, per examinar el context global en que es produeix un esdeveniment, integrar-lo amb altres aspectes de la realitat amb els que interactua, donar-se temps per pensar en futures accions en relació al material rebut pels sentits). Però de totes maneres és incorrecte donar la culpa dels nostres mals i aquesta cultura "light" del "no pensi i miri passivament" a l'avenç tecnològic. Les noves tecnologies modelen les problemàtiques i perfilen canvis en la constitució subjectiva, sens dubte; però el poder de creació, d'innovar, de formar i participar en els processos de transformació social segueix sent exclusivament responsabilitat nostra, i com sempre el vincle interpersonal és el factor determinant en el desenvolupament i ús de les potencials capacitats intel·lectuals. La tecnologia ens condiona, però el projecte antropològic de base és el que decideix com i per què s'utilitza ella.

Per últim, la "culpa" dels mals del món no és de la televisió. També ella, com instrument d'enorme penetració, pot servir per a altres finalitats: per ampliar el nostre coneixement, per millorar la nostra condició. La televisió també pot ser una arma alliberadora. De totes maneres, les experiències conegudes fins la data obren alguns interrogants. El socialisme real no va donar com a resultat una producció televisiva excel·lent, tot i que el recurs humà que generà aquest sistema tingui una enorme preparació i una major amplitud de criteris. Moltes vegades assistim -i seguim assistint- a programes d'avançada, programes -diguem-ho així: d'esquerra- que impulsa el camp popular, el camp progressista

de la humanitat (canals televisius comunitaris, espais alternatius dins del món capitalista) que no acaben de trencar els motlles de qualsevol televisió comercial o tradicional. O potser pitjor: que no deixen de ser una propaganda ideològica pesada mancada de creativitat, d'espurna, i que poden resultar igualment soporífers (o a vegades més nocius encara).

Cap a una nova televisió

Com fer una televisió diferent a la que fins avui ha produït el camp de l'empresa privada? Més encara: si aprofundim l'anàlisi, veient el que fins ara ha generat la televisió en el seu conjunt (la comercial i moltes vegades també la que es presenta com alternativa), s'obre la pregunta: és possible fer una televisió millor que la que existeix? Realment té solució la televisió?

Sí i no. Primerament s'ha de precisar de quina solució es tracta. Si ens referim a produir quelcom que vagi per fora dels marcs comercials, quelcom que superi l'entreteniment estúpid i que no serveixi simplement com a distreccioner banal carregat amb la ideologia dominant com a arma de subjecció social, sí és possible. Però és summament difícil. Com hem dit, la televisió és un fabulós negoci manejat per grans capitals, i canviar-lo des de dins és impossible. Però no obstant existeixen petites illes on és possible generar programacions superadores.

En alguna mesura ja hi ha instal·lada una tendència dins de la televisió comercial massiva en la recerca de canals especialitzats que es dediquen sols a algun tema: canals científics, canals d'art. Allí es dona la possibilitat de produir coses de major nivell sense caure en els simplismes superficials de sempre; però aquesta oferta és parcial. Són algunes illes dins del mar de banalitats efectistes que segueixen inundant la producció televisiva general. Encara lluny, el gran públic segueix consumint -per hàbits, per deformació ideològica difícil de transformar, simplement perquè és el més fàcil, etc.- esports i telesèries, enllaunats estadunidencs estandaritzats i dibuixos animats estereotipats. Però queda la pregunta: es podria inundar la televisió de programes científics i culturals? Sabent la massificació absoluta d'aquest mitjà en la vida moderna, sabent el lloc omnipotent que ocupa en la dinàmica de la vida quotidiana, és possible moure'l del seu lloc d'entreteniment fàcil?

La televisió ha passat a ser "un més de la família", una "cosa" tan important en qualsevol llar, un soroll tan habitual a cada casa que semblaria impossible treure-la. Es podria mantenir una programació d'alta qualitat estètica, de profund contingut científic, transmissora de valors humanistes i cridant a la reflexió de cada tema de la vida durant les 24 hores del dia? Voldria la població, tota la població -que és una suma d'infinites varietats de segments, d'interessos, de gustos- ser uniformitzada amb programes "seriosos" tots els dies de l'any? Donaria resultat una televisió així, o cauria immediatament el "rating"? Una bona televisió, per suposat, no és sinònim de cosa avorrida, sols per a iniciats o per a èlits.

Tal com es va anar construint la televisió en aquestes poques dècades d'existència que té, avui per avui es veu molt difícil transformar-la massivament, de bones a primeres, en quelcom diferent. No hi ha dubtes de que necessita canvis, molts i profunds. Potser s'hauria de reduir les hores diàries d'emissió? Perquè, és possible mantenir durant tot el temps real, les 24 hores de cada dia durant tot l'any, una alta qualitat? És possible estar sempre reflexionant en actitud crítica, tota l'estona? Permet això una pantalla davant la que, bàsicament, quedem atontats? L'actitud crítica que obre la lectura, inclús la que permet l'internet, també davant una pantalla, és una cosa; la instantaneïtat de la imatge televisiva no sembla ser similar. El que està assegut hores davant la pantalla petita no està allí per passar tot aquest temps mirant críticament la realitat, analitzant, o deixant-se endur per la bellesa del cine-art. Potser la televisió, decepcionant-nos una mica, tot i que té una massificació extraordinària, per la seva mateixa condició no serà mai una cosa com la lectura.

El cine va poder arribar a ser un art, un art de gran volada, d'altíssima bellesa estètica i de profunditat reflexiva. Tinguem-ho clar: sols en alguns casos, per suposat -la majoria de les vegades és simple mercaderia simplista amb infame missatge ideològic-. Però, almenys en un percentatge de casos, si bé també comparteix les característiques del poder fascinator de la imatge, va poder donar coses superiors que la televisió. Clar que el cine de major altura es veu circumstancialment, una estona, la poca que dura una pel·lícula. Podríem mantenir-nos veient cine de gran qualitat durant tot el dia? Estaríem disposats a veure sols cine artístic de volada quan mengem, quan reposem a la sala, quan ens banyem o fem l'amor com es fa amb la televisió? Segurament no. I això ja ens marca els límits de la televisió: en tant que segueixi sent aquesta presència ubiqua a cada casa, a vegades inclús amb més d'un televisor -un a cada habitació, a la cuina, al bany...- no pot ser l'instrument crític que s'esperava que fos. A propòsit: a ningú se li ocorreria dir que la televisió és una expressió artística. És, en tot cas, un "entreteniment". Això, potser, ja ens marca un límit. La televisió no és cine, i molt menys un text a ser llegit amb actitud crítica.

És possible construir-la com a instrument crític, aleshores?

Sí i no. Les mateixes formes del circuit comunicatiu en que s'estableix la televisió -recepció passiva per excel·lència- no ho faciliten. La massificació amb que ens visita a la nostra intimitat, tota l'estona, a tot arreu, inclús fora de les nostres cases, en sales d'espera, en supermercats, bars, mitjans de transport, etc, no facilita l'àmbit reflexiu crític. Més que un text a llegir s'ha construït com un soroll de fons, com a part del paisatge visual quotidià. Ara bé: els programes o les estacions televisives que es plantegen com a alternatives, aquelles que venen pel camp de les esquerres, de l'actitud crítica i reflexiva, aconsegueixen una programació de major nivell?

Aquí hi ha un repte obert, sens dubte. Un equívoc que s'ha de separar ràpidament és que "major nivell" no significa propaganda pamfletària. Inundar la pantalla petita amb consignes polítiques no significa una millor televisió. Significa, en tot cas, un us ideològic d'un mitjà en funció d'un projecte social. Però per suposat que això també corre el risc d'acabar sent us abusiu, i per

últim donar com a resultat un pamflet de baixa qualitat. L'art quan passa a ser simplement apèndix de la política es transforma en un monstre que no és ni art ni política (pensem en el realisme socialista de l'estalinisme per exemple).

Com fer una televisió diferent?

Una via, sens dubte, pot ser buscar una nova forma que tregui de la passivitat a la població usuària. Dit d'altra manera: que la mateixa població participi en la realització de la seva programació, generant un veritable circuit interactiu ("No vegi televisió, faci-la" és la consigna d'algun canal comunitari). Però fer televisió no és sols posar una càmera per capturar la realitat circumdant. Aquest realisme descarnat pot donar com a resultat una còpia testimonial, útil a vegades, però que si és repetida infinitament també acaba sent qüestionable. La denúncia, per si mateixa, val; però utilitzada com a única forma d'expressió es pot constituir en un lament poc creatiu. A més de denunciar s'ha de proposar alternatives viables; i no hem d'oblidar que en televisió s'han de fer coses belles que atrapin a la gent, que li agradin i li serveixin, l'eduquin, li donin possibilitats. Si no, farem més del mateix. La "pornografia" de la pobresa té límits.

Reprement la pregunta inicial, aleshores: té solució la televisió? No podríem respondre-ho de forma terminant. Potser sí. La qüestió és que el que coneixem com a llegat de les grans companyies, el xou mediàtic sensibler o el partit de futbol repetit fins al cansament, no serveix a la població. Que s'ha de generar una altra cosa, això està fora de discussió. El desafiament d'una nova televisió està obert, i segurament els marcs de l'empresa privada lucrativa no serveixen per a les alternatives. Aleshores s'ha de construir una cosa nova, tal com succeeix amb el socialisme del segle XXI: allò conegut ha de ser qüestionat i s'han d'explorar nous camins, sempre amb sentit autocrític. Però sabent també que potser la televisió, per la seva mateixa forma específica, té límits. Potser més modestament, podríem repensar per què és necessari mantenir una cultura de la imatge sobre una cultura de la lectura, de la paraula, de la reflexió. És inevitable veure la televisió tot el dia?